

OUDERBEGELEIDING BIJ KLEUTERS MET EEN TOS: OPSTELLEN VAN EEN OBSERVATIELIJST (HAND IN HAND)

Laurian Hermus

Bachelorproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van
Bachelor in de logopedie en audiologie

Interne promotor: Eddy Hoste

Externe promotor: Riet Grauwels

Academiejaar 2019-2020

Eerste examenperiode

Vrijwaringsclausule (of disclaimer): “Deze bachelorproef is gemaakt door Hermus Laurian, student aan de Hogeschool Gent, ter voltooiing van de bacheloropleiding Logopedie. De standpunten die in deze bachelorproef zijn verwoord, zijn louter het persoonlijke standpunt van de individuele auteur en reflecteren niet noodzakelijkerwijs de mening, het officiële standpunt of het beleid van de Hogeschool Gent.

OUDERBEGELEIDING BIJ KLEUTERS MET EEN TOS: OPSTELLEN VAN EEN OBSERVATIELIJST (HAND IN HAND)

Laurian Hermus

Bachelorproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van
Bachelor in de logopedie en audiologie

Interne promotor: Eddy Hoste

Externe promotor: Riet Grauwels

Academiejaar 2019-2020

Eerste examenperiode

Voorwoord

Met deze bachelorproef eindigt mijn opleiding logopedie aan de HoGent. Ik heb enorm veel bijgeleerd de afgelopen jaren. Ik heb zeer veel mooie ervaringen opgedaan.

Graag had ik nog enkele personen in het bijzonder willen bedanken. Zonder hun steun, kennis en hulp zou deze bachelorproef niet zijn huidige vorm kunnen aannemen.

Ten eerste mijn interne promotor E. Hoste, die dankzij zijn expertise in taalontwikkelingsstoornissen en ouderbegeleiding zeer waardevolle feedback gaf. Zijn adviezen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de kwaliteit van deze bachelorproef.

Speciale dank aan mijn externe promotor R. Grauwels voor het aanreiken van interessante literatuur en snelle feedback die wederom bijdroeg aan de kwaliteit van de bachelorproef.

Daarnaast wens ik de twee experten, B. Van De Walle en M. Cocquyt uitermate te bedanken voor het beoordelen van de observatielijsten.

Tot slot een oprecht woord van dank aan mijn ouders voor de kans die zij mij gaven om dit diploma te behalen, maar ook voor de onvoorwaardelijk steun tijdens de moeilijke momenten. Speciale dank aan mijn mama, vriendinnen en zus voor het nalezen van de bachelorproef.

Abstract

Titel en auteurs: Ouderbegeleiding bij kleuters met een TOS: Opstellen van een observatielijst (Hermus, L., Hoste, E., Grauwels, R.)

Achtergrond: Het taalaanbod en de interactiestijl van ouders hebben een sterke invloed op de taalontwikkeling van een kind. Daarom is ouderbegeleiding een belangrijk aspect in de logopedische behandeling van kinderen met een TOS (Gerrits, 2017). Er zijn weinig *evidence based* ouderbegeleidingsprogramma's voorhanden. Vanuit de VVL is er een ouderbegeleidingsprogramma, 'Hand in Hand', uitgewerkt om aan die noodzaak te voldoen.

Doel: De effecten van het ouderbegeleidingsprogramma Hand in hand op het taalaanbod en op de interactiestijl van ouders meten aan de hand van een observatielijst.

Werkwijze: In dit bachelorproefproject werden twee observatielijsten (één voor logopedisten en één voor ouders) opgesteld. In de literatuur werd gezocht naar de voorwaarden waaraan een observatielijst moet voldoen. De inhoud van de observatielijsten is gebaseerd op het ouderbegeleidingsprogramma Hand in hand. Vervolgens werden de observatielijsten doorgestuurd naar twee experts voor een kritische beoordeling. De resultaten werden vergeleken en teruggekoppeld aan de literatuur.

Resultaten: De observatielijst voor ouders moet aangepast worden aan het niveau van ouders. Vaktermen moeten verduidelijkt worden.

Conclusie: Op basis van de observatielijst voor logopedisten kunnen de effecten van de ouderbegeleiding op het taalaanbod en de interactiestijl van ouders gemeten worden. De interbeoordelingsbetrouwbaarheid van logopedisten is hoger. De professionals doen beroep op hun ervaring en expertise. Het opleidingsniveau van ouders is bepalend voor het meten van de effecten van de ouderbegeleiding aan de hand van een observatielijst.

Trefwoorden

Taalontwikkelingsstoornis, ouderbegeleiding, observatielijst, taalaanbod, interactiestijl

Correspondentieadres

laurian.hermus@gmail.com

Ouderbegeleiding bij kleuters met een TOS: Opstellen van een observatielijst

Hermus, L.¹, Hoste, E.², Grauwels, R.³.

¹ Student opleiding logopedie, HOGENT

² Lector logopedie, HOGENT, faculteit Mens en Welzijn

³ Logopedist – stottertherapeut Auris Dienstverlening Goes

Inleiding

Taalontwikkelingsstoornis

Taalontwikkeling is een multidimensioneel gebeuren, gebaseerd op de interactie tussen het aangeboren taalvermogen van het kind en het taalaanbod van de omgeving. Door een goede wisselwerking tussen dat aangeboren taalvermogen en het taalaanbod, kunnen kinderen op jonge leeftijd het ingewikkelde taalsysteem ontdekken. Met ‘taalaanbod’ wordt de taal die jonge kinderen van hun ouders en opvoeders aangeboden krijgen, bedoeld. (Gillis & Schaerlaekens, 2000; Zink & Breuls, 2012).

De taalontwikkeling wordt beschreven vanuit 3 taalcomponenten: taalgebruik, taalinhoud en taalvorm. Kinderen leren taalgebruik in interactie met hun omgeving. Ze drukken hun intenties uit en leren beurtgeven en -nemen. Taalinhoud gaat over het verwerven van betekenissen en het leggen van linken tussen woorden. Het begrijpen en produceren van klanken en zinnen wordt in verband gebracht met de taalvorm. Ook vervoegingen en verbuigingen spelen daar een rol in. (Gerrits, 2017).

Volgens Gerrits (2017) kenmerkt een taalontwikkelingsstoornis (TOS) zich door een achterblijvende én afwijkende taalontwikkeling. Het ontstaan van een TOS wordt momenteel verklaard door verschillende oorzaken. Eén van de hypothesen is dat de oorzaak van een TOS in een neurobiologisch defect ligt. De structuur van de hersenen van kinderen met en zonder een TOS verschilt. Bij kinderen zonder een TOS zou het taalgebied zich voornamelijk in de linker hemisfeer situeren. Uit recent onderzoek blijkt dat het

taalgebied bij kinderen met een TOS rechts even groot of groter is. Verder kent een TOS in de meeste gevallen een genetische oorsprong. Daarin spelen vijf belangrijke genen een rol. Wanneer die genetische kwetsbaarheid in interactie treedt met belemmerende factoren kan een TOS gediagnosticeerd worden. Onder belemmerende factoren wordt o.a. een arm taalaanbod, een laag geboortegewicht, een vroeggeboorte,... verstaan. Het blijft echter lastig om te bepalen wat precies de oorzaak is. Er zijn misschien nog andere factoren die meespelen, zoals bijvoorbeeld hormonen tijdens de zwangerschap. Er wordt nog verder onderzoek gevoerd (Burger, van de Wetering & van Weerdenburg, 2012; Koninklijke Auris Groep, 2019).

De symptomen die kinderen met een TOS vertonen, zijn divers. De zwakke taalvaardigheid kan zich manifesteren in één of meer linguïstische taalaspecten: semantiek, fonologie, morfologie, syntax en pragmatiek.

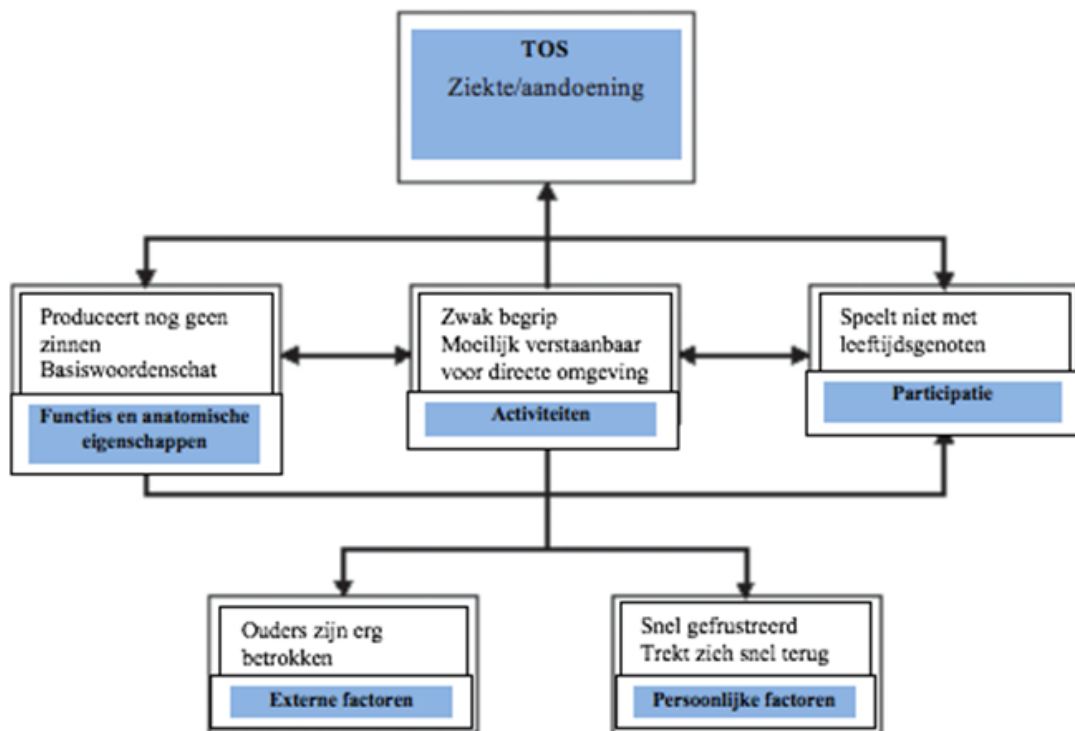
Een TOS heeft negatieve gevolgen voor het sociaal, emotioneel, cognitief en motorisch functioneren van het jonge kind. Die negatieve gevolgen leiden tot een gehinderde communicatieve zelfredzaamheid. Kinderen met een TOS ondervinden moeilijkheden met het uitdrukken van hun wensen en noden. (Gerrits et al., 2017).

Rol ouders binnen de taalontwikkeling

Om het functioneren van kleuters met een TOS in kaart te brengen, wordt het ICF-model gebruikt (figuur 1). Het ICF-model vormt een denkkader van waaruit logopedisten het klinisch redeneren vormgeven, de diagnose stellen en een behandelplan opstellen (Gerrits, Beers, Bruinsma & Singer, 2017). Activiteiten en participatie worden minstens even belangrijk als de stoornis. Een systematische review (McCormack, McLeod, Harrison & McAllister, 2010) heeft aangetoond dat spraak- en taalontwikkelingsstoornissen impact hebben op het activiteitsniveau. De stoornissen resulteren in communicatieproblemen. Daarnaast heeft een TOS een sterke invloed op het schoolse leven van het kind. Later kan het kind leerproblemen ervaren wegens een beperkte woordenschat en een zwak begrip van

complexe zinnen. Ook op sociaal vlak ondervinden kinderen met een TOS hinder. Vriendschappen opbouwen met klasgenoten kost hen meer moeite. Kinderen met een TOS worden vaker gepest en uitgesloten. Daardoor ontwikkelen ze vaak een negatief zelfbeeld en faalangst. (Gerrits & Singer, 2017). Onder externe factoren wordt de sociale en fysieke omgeving van de zorgvrager verstaan. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen belemmerende en ondersteunende omgevingsfactoren. Ook ouders behoren tot de externe factoren. Die externe factoren kunnen beïnvloed worden door

middel van o.a. ouderbegeleiding. Volgens Hoste, Verheijden-Lels & Deliaert, (2016) en Gerrits (2017) hebben ouders een sterke invloed op de taalontwikkeling van hun kind. Jonge kinderen leren voornamelijk taal vanuit sociale interacties in het dagelijks leven. Ouders zijn het belangrijkste rolmodel voor kinderen. Het is noodzakelijk dat ouders zich dan ook bewust worden van hoe hun kinderen communiceren en waarom ze dat doen. De ouders moeten als het ware sensitief en responsief worden voor de communicatieve signalen van hun kind. Kinderen willen zich begrepen voelen.

Figuur 1: ICF-model toegepast op een TOS (Hermus, L., 2020)

Maar het gedrag van ouders wordt maar al te vaak beoordeeld en veroordeeld door hulpverleners. Volgens Remmerswaal & de Gouw (2017) zijn hulpverleners getraind in het kindgericht werken. Therapie krijgt vorm vanuit de zorgvraag en de belangen van het kind. Hulpverleners hebben minder ervaring met het ouderperspectief. Hoe gaan ouders om met de gestelde diagnose? Welk gevoel roept dat op bij de ouders? Het communiceren met ouders verdient extra aandacht. Professioneel oudergericht werken staat voor het voortdurend in vraag stellen van de beweegredenen van ouders.

Het begeleiden van ouders wordt daarom steeds belangrijker binnen de logopedische taalinterventie. Eén van de belangrijkste doelen van ouderbegeleiding is het plaatsen of bespreekbaar maken van schuldgevoelens. Ouders voelen zich vaak verantwoordelijk voor de problemen van hun kind. De diagnose van een TOS is voor ouders vaak zeer beangstigend en gaat gepaard met heel wat stress. Stress kan resulteren in een verstoorde relatie met het kind. Wanneer ouders daardoor afstand zouden nemen van hun kind dreigt de hechting gevaar te lopen. Daarom dienen logopedisten de cognitieve en emotionele processen van ouders

te herkennen en te bespreken. Daarenboven krijgen ouders richtlijnen over hoe ze het best met hun kind kunnen omgaan. Ook het creëren van transfermogelijkheden wordt gezien als een belangrijk doel van ouderbegeleiding (Boey, 2015).

Volgens Boey (2015) bestaan er verschillende vormen van ouderbegeleiding. Zo kunnen logopedisten ouders *counselen*. Ze informeren de ouders en bieden antwoorden op hun vragen. De symptomen, oorzaken en gevolgen van de TOS worden geschetst. Daarnaast willen logopedisten inzetten op het aanleren van nieuw gedrag en specifieke strategieën. Nieuw gedrag uit zich in een kwalitatief afgestemd taalaanbod, veel talige interacties en actief voorlezen. Volgens Burger, van de Wetering & van Weerdenburg (2012) heeft ook de hoeveelheid aangeboden taal van ouders invloed op de taalverwerving, vooral op de woordenschat. Door op een aangepaste manier te communiceren, creëren ouders een gunstig klimaat voor het leren van taal.

Videofragmenten spelen daar een zeer grote rol in (Hoste, Verheijden-Lels & Deliaert, 2016). Ouders leren dan vanuit de beelden hoe ze kunnen communiceren met hun kind. In gestandaardiseerde videofragmenten worden voorbeelden getoond van zowel goed als minder goed taalaanbod in alledaagse situaties. Die videofragmenten zijn gebaseerd op het principe van *modeling*. Ouders hebben nood aan die visuele ondersteuning om veranderingen in het gedrag waar te maken. Naast gestandaardiseerde filmfragmenten blijken eigen opnames zeer effectief. Op die manier zien ouders waar de eigen ouder-kind-interacties verkeerd lopen. Er kan gesteld worden dat videofeedback een belangrijke component is binnen de ouderbegeleiding. Hanen en TOLK maken gebruik van videofeedback. Die programma's worden verder nog besproken.

Uiteindelijk vinden logopedisten in ouders een co-therapeut. Ook zijn ouders een belangrijke observatiebron van het taal- en spraakproces in alledaagse situaties. Met de kennis die de ouders na de ouderbegeleiding opnemen, kunnen ze opmerkingen rapporteren bij de logopedist. Ze horen en zien kinderen spreken in tal van omstandigheden.

Sinds 1 april 2017 is ouderbegeleiding erkend als prestatie binnen het RIZIV. Voor een TOS is het mogelijk om 10 zittingen te besteden aan ouderbegeleiding uit de voor behandeling toegekende quota. Ouderbegeleiding kan zowel in groep als individueel aangeboden worden (RIZIV, 2018-2019).

Bestaande ouderprogramma's

Momenteel zijn er nog niet zoveel specifieke trainingsprogramma's voorhanden om in te zetten tijdens ouderbegeleiding. In Nederland wordt er sterk ingezet op voorleesprogramma's. Het belang van interactief voorlezen mag hier even aangehaald worden. Volgens Wauters, Dirks en Hoek-Vos (2015), Gerrits (2017) heeft voorlezen positieve gevolgen voor de taal-, lees- en sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind. Het taalbegrip wordt op een speelse manier inge oefend. Daarenboven worden kinderen blootgesteld aan heel wat nieuwe woorden en leren ze gevoelens en emoties koppelen aan een verhaal.

Hieronder volgt een opsomming van enkele voorleesprogramma's:

'VoorleesExpress' (van Buuren, 2011) is geschikt voor ouders met twee- tot achtjarige kinderen die moeilijkheden ondervinden met taal en opgroeien in een taalarme thuisomgeving. Ouders worden tijdens 20 huisbezoeken gestimuleerd en begeleid om het thuisklimaat te verrijken. Ouders leren interactief voorlezen.

'Boekstart/boekenpret' (Bon, 2004) is ontworpen voor laaggeschoolde gezinnen met een kind van drie maanden tot zes jaar waar weinig belangstelling voor (voor)lezen is.

'Instapje/Opstapje/Opstap' heeft een uitgebreider doel. De cognitieve ontwikkeling bij kinderen tot zes jaar met laagopgeleide ouders wordt gestimuleerd. Voorlezen is een belangrijk aspect van het programma.

De effecten van bovenstaande programma's zijn (nog) niet aangetoond. Er is nood aan een effectief ouderbegeleidingsprogramma dat zich richt op de gehele taalontwikkeling van het kind.

'Taalmaatjes' is een programma ontwikkeld door Herreman & Heylen (2019) voor het efficiënt begeleiden van ouders. Aan de hand

van dat ouderbegeleidingsprogramma kunnen de logopedist en ouders samenwerken om de taalontwikkeling en communicatie van het kind te stimuleren. De logopedist kan ouders zowel individueel als in groep begeleiden. ‘Taalmaatjes’ roept ouders op om een rijk en gevarieerd taalaanbod aan te bieden tijdens alledaagse activiteiten. Ouders nemen de rol op van ‘maatje’ en leren genieten van het communiceren met hun kind. Het programma geeft heel wat tips en adviezen mee. Het pakket bestaat uit vier sessies. Die sessies kunnen op elkaar volgend of afzonderlijk aangeboden worden door de logopedist. De digitaal uitgewerkte diavoorstellingen bevatten kleurrijke, herkenbare foto’s waarop oefenmomenten worden afgebeeld. Die foto’s illustreren hoe ouders de taal van hun kleuter kunnen uitbreiden. De logopedist kan altijd teruggrijpen naar de beknopte handleiding. Verder zijn er zes werkboekjes voor ouders voorzien met foto’s, samenvattingen, *reminders* en toepassingen. Het is niet noodzakelijk om een extra vorming of opleiding te volgen om als logopedist de oudercursus te geven. Het gebruikte beeldmateriaal is statisch. Dat kan gezien worden als een nadeel van het programma.

‘Hanenprincipes’ – ‘TOLK’

In de jaren ’70 werd het ‘Hanen’-ouderprogramma (HOP) uitgewerkt door Ayala Manolson. Ouders worden stap voor stap begeleid en ondersteund doorheen de taalontwikkeling van hun kind. Ze leren beter communiceren. Het programma is opgebouwd uit een combinatie van groepsbijeenkomsten en huisbezoeken. Tijdens de huisbezoeken worden video-opnames van de ouders in interactie met hun kind gemaakt. Die video-opnames worden later bekeken en beoordeeld. De visie van ‘Hanen’ is dat ouders een responsieve rol moeten aannemen in het beurtgedrag met hun kind. Het kind neemt initiatief en leidt het gesprek. Via videofeedback op maat worden de drie voornaamste doelen van ‘Hanen’ gerealiseerd: trainen, toepassen en ondersteunen. Ouders leren nieuwe interactiestijlen en communicatiestrategieën.

De ‘FLOW’-principes (volgen, aanpassen en toevoegen) staan daarbij centraal. Een ‘Hanen’-oudercursus wordt gegeven door een ‘Hanen’-gecertificeerd logopedist. Er nemen maximaal

acht ouderparen van jonge kinderen met een taalontwikkelingsstoornis deel gedurende ongeveer drie maanden. De kinderen zijn tussen 1;0 en 5;0 jaar oud en gebruiken hoogstens driewoordzinnen. (Pepper&Weizman, 2009; Hoste, Verheijden-Lels & Deliaert, 2016)

‘TOLK voor taalontwikkeling!’ is een methode voor taalstimulering die de achterstand van kinderen tussen 0 en 10 jaar wil voorkomen en (vroegtijdig) verhelpen. Het stimuleert de ouderbetrokkenheid door ouders te tonen hoe zij in het dagelijks leven op een rijke en gevarieerde manier taal kunnen aanbieden. Via videofragmenten en kijkvragen gaan begeleiders met ouders in gesprek over hoe zij effectiever kunnen praten bij alles wat zij dagelijks samen met hun kind doen (Hoste, Verheijden-Lels & Deliaert, 2016).

De ‘TOLK’-principes worden omschreven als: Taal aanbieden, Overnemen en versterken wat het kind al zegt, Luisteren en Kijken naar het kind. De logopedist zoekt samen met de ouders naar nieuwe communicatiestijlen die aansluiten bij de leefwereld van het kind. In de videofragmenten zien de ouders rolmodellen vanuit verschillende culturen. De logopedist houdt rekening met de zorgvraag van de ouders. Preventie en vroege interventie van kinderen met een taalachterstand zijn de twee hoofddoelen van ‘TOLK’. Uit onderzoek blijkt dat ‘TOLK’ een effectieve methode is om ouders meer te betrekken in de taalontwikkeling van hun kind. (Arkel, van Beek, Schoonenberg & van der Velden, 2012). Ouders worden zich door de films, de kijkvragen en de gesprekken meer bewust van hun rol en gaan daardoor meer in gesprek met hun kind bij dagelijkse activiteiten. TOLK bestaat uit drie delen. In deel één en twee staat preventie centraal. De taal moet gestimuleerd worden bij risicokinderen. TOLK 1 en 2 kunnen gebruikt worden voor voorschoolse ondersteuning. Terwijl TOLK 3 zich richt op kinderen met de diagnose TOS. TOLK 3 kan ingezet worden binnen een logopedische context. Het programma werd speciaal ontwikkeld om de koppeling tussen therapie en thuis te maken.

‘Hand in hand’

Het ouderbegeleidingsprogramma ‘Hand in hand’ (Grauwels, Hoste & Van De Walle, 2018) reikt ouders concrete handvaten en bruikbare *tools* aan om beter met hun kind te

communiceren tijdens dagelijkse sociale interacties. ‘Hand in hand’ is geen nauwgezet te volgen programma. Logopedisten stemmen het programma af op de noden en de zorgvraag van de ouders en het kind. Het ouderbegeleidingsprogramma ‘Hand in Hand’ is gebaseerd op de ‘Hanen’- en ‘TOLK’-principes.

Het ouderprogramma heeft vier belangrijke doelen. Ten eerste wordt het communicatief thuisklimaat geoptimaliseerd. Ten tweede wordt er nieuw communicatief gedrag aangeleerd, zowel van het kind als van de ouders. Ten derde worden er transfermogelijkheden gecreëerd. Ten slotte wordt de ouderparticipatie versterkt (*empowerment*).

Het ouderbegeleidingsprogramma ‘Hand in Hand’ gaat uit van vijf sessies (tabel 1). Voor elke sessie werden een powerpoint en thuisopdrachten uitgewerkt die logopedisten naar eigen invulling kunnen gebruiken. Er is een zesde optionele sessie uitgewerkt voor ouders van kinderen uit een meertalige context. De sessies kennen een logische opbouw en vaste structuur. Zo wordt er telkens teruggeblikt op de vorige sessie door middel van thuisopdrachten. Nadien volgt telkens een theoretisch luik. De theorie wordt verduidelijkt aan de hand van videofragmenten. Tips en *tricks* worden doorheen de sessie meegedeeld.

	TOPIC
Sessie 1	‘Mijn kind en zijn taalontwikkeling’
Sessie 2	‘Impact van TOS op kind en zijn omgeving’
Sessie 3	‘Op talentenjacht!’
Sessie 4	‘Ervaring als basis voor woord en zin’
Sessie 5	‘Van zin naar verhaal’
Sessie 6	‘TOS in een meertalige context’

Tabel 1: Inhoud van de sessies Hand in Hand (Grauwels, Hoste & Van De Walle, 2018)

Tijdens de eerste sessie komt het normaal taalontwikkelingsproces aan bod. Inzicht in een TOS vereist kennis van de normale taalontwikkeling omdat de afwijkende en achterblijvende kenmerken dan sneller worden opgemerkt. De taaldomeinen: taalvorm, taalinhoud en taalgebruik worden toegelicht. Die taaldomeinen beïnvloeden elkaar

gedurende het taalontwikkelingsproces. Daarnaast staat het programma stil bij twee belangrijke vragen: Hoe maak ik als ouder contact met mijn kind en hoe volg ik mijn kind? Daarover wordt samen met de ouders gereflecteerd. ‘Hand in hand’ wenst het thuisklimaat aan te passen. Stimulerende en belemmerende factoren binnen de taalontwikkeling worden aangehaald.

De oorzaken, kenmerken en gevolgen van een TOS worden kort besproken tijdens de tweede sessie. Verder spelen de interactiestijlen van zowel de ouders als van het kind een belangrijke rol tijdens sessie twee. Die interactiestijlen beïnvloeden elkaar en vormen de basis van het communiceren. Ouders leren de verschillende interactiestijlen kennen en herkennen. Volgens Pepper en Weizman (2009) hangt de interactiestijl van een kind af van enerzijds het nemen van initiatieven tot interactie en anderzijds het reageren op interacties van anderen. De interactiestijl wordt bepaald door persoonlijkheid. ‘Hand in hand’ beoogt ouders te *empoweren*. Met andere woorden ‘Hand in hand’ wenst datgene wat de ouders reeds doen sterker te maken. Daarnaast wil het programma inzetten op het aanleren van nieuw communicatief gedrag zowel bij de ouders als bij het kind.

In de derde sessie richt het programma zich op de sterktes van het kind. Kinderen met een TOS hebben vaak een negatief zelfbeeld. Faalangst en depressieve gedachten nemen de bovenhand. Het kind gaat zich vaker afzonderen en voelt zich eenzaam. Daarom leren ouders de talenten van hun kind kennen en herkennen. Dat leidt tot een stimulans van het zelfvertrouwen en de zelfontplooiing van het kind. Daarenboven verlangt het programma tijdens deze sessie de sensitieve responsiviteit van ouders te verhogen op communicatieve intenties en signalen van hun kind. Er wordt stilgestaan bij wat het kind precies nodig heeft. Ouders nemen een meer afwachtende en responsieve rol aan en creëren kansen voor het kind om initiatief te nemen. Op die manier wordt de communicatieve zelfredzaamheid van het kind gestimuleerd en de aangeleerde hulpeloosheid verworpen. Verder leren ouders het probleem van hun kind te accepteren via psycho-educatie.

Gedurende sessie vier staan concrete ervaringen centraal. Kinderen leren taal vooral tijdens dagelijkse sociale interacties zoals spel en

routineactiviteiten. Ouders krijgen concrete tips gebaseerd op de 'TOLK'- en 'Hanen'-principes. Er wordt stilgestaan bij een belangrijke vraag: Hoe breng ik als ouder nieuwe woorden aan? Daarnaast wordt tijdens deze sessie bekeken hoe ouders in de thuissituatie de morfo-syntactische ontwikkeling van hun kind kunnen stimuleren.

Hoe ouders het best aan de slag gaan met 'prentenboeken' en 'verhalen' komt aan bod in sessie vijf. Prentenboeken kunnen op heel wat verschillende manieren worden ingezet. Er worden verschillende voorleesstrategieën aangehaald.

Sessie zes spitst zich toe op kinderen met een TOS in een meertalige context. De eigen cultuur en taal van het kind mogen niet verwaarloosd worden.

De meerwaarde van een observatielijst

Er is nood aan een meetinstrument om de effecten van het ouderbegeleidingsprogramma 'Hand in hand' te meten. Bij onderwerpen waar al veel over bekend is, zoals een TOS biedt een observatielijst veel mogelijkheden.

Een observatielijst is gericht op concreet waarneembaar gedrag. De verbale en non-verbale communicatie van de ouders en het kind kunnen geëvalueerd worden. Volgens Wouters, Van Zaalen en Bruijning (2015) stelt een observatielijst vast wat er gebeurt in een natuurlijke context zonder dat er wordt ingegrepen door de onderzoeker. Wanneer mogelijk observeren logopedisten het kind in contact met de ouders, bij voorkeur in een voor het kind bekende omgeving. Logopedisten kunnen zowel videofragmenten als concrete situaties scoren en beoordelen. Wel moeten ouders hun toestemming geven voor het maken van video-opnames.

Ouders kunnen hun kind op om het even welk moment observeren. Zij zien hun kind thuis tijdens allerhande communicatieve situaties op verschillende tijdstippen. De bevindingen van ouders zijn gebaseerd op dagelijkse observaties. Dat is een belangrijk voordeel (Jager, 2015).

Het kan gebeuren dat het kind en/of de ouders bepaalde gedragingen niet vertonen wanneer de gelegenheid zich daar niet toe aanzet. Er mag dan niet vanuit gegaan worden dat die gedragingen zich nooit voordoen. Door op

verschillende tijdstippen en tijdens verschillende situaties te observeren, krijgen het kind en/of de ouders extra kansen het beoogde gedrag alsnog te vertonen. De observatielijst kan thuis worden ingevuld zonder de aanwezigheid van de logopedist of onderzoeker. Volgens Gerrits (2017) zijn spelsituaties zeer bevorderend om het communicatief gedrag te observeren. Een spelsituatie nodigt het kind namelijk uit om te communiceren.

Het observeren van patronen of veranderingen in gedrag lukt alleen als het kind en/of de ouders geobserveerd worden gedurende een lange periode. Daarom is het aangeraden de observatielijst zowel voor als na de ouderbegeleiding af te nemen. Om de vragenlijst efficiënt in te vullen, wordt aangeraden de vragenlijst eerst grondig door te nemen. Het efficiënt beantwoorden van een observatielijst, vereist kennis van de ouders over de normale taalontwikkeling.

De nog altijd waardevolle observatielijsten van Van den Dungen en Verboog (1991) mogen hier vermeld worden. In die lijsten wordt onderscheid gemaakt tussen directe (door de logopedist) en indirecte (door ouders of leerkrachten) observatie. De observatielijst is niet genormeerd. Die lijsten worden vandaag nog door heel wat logopedisten gebruikt.

Naast de observatielijsten van Van den Dungen en Verboog spelen de lijsten voor Evaluatie van Pragmatische Vaardigheden (Cocquyt & Zink, 2010) een belangrijke rol in preventie, vroegtijdige onderzoek en behandeling van communicatieve problemen. Aan de hand van die observatielijst is het mogelijk om te peilen naar pragmatische vaardigheden vanaf zes maanden. Het ontstaan van de EPV is gebaseerd op de NNST (Zink & Lembrechts, 2000) en de N-CDI (Zink & Lejaegere, 2002). Zowel de communicatievoorwaarden als de eerste verbale en non-verbale communicatie worden gescoord en beoordeeld met de NNST. Dat instrument kan ook benut worden bij personen die ten gevolge van een mentale handicap amper taal gebruiken. Woordenschapsproblemen of problemen met grammatica kunnen opgespoord worden met de N-CDI. Die twee lijsten zoomen onvoldoende in op de pragmatische vaardigheden.

Saigal, Rosenbaum, Stoskopf, Hoult, Furlong & Feeny (2005) aanschouwden overeenkomsten tussen ouders en professionals bij een vragenlijst gericht op de algemene ontwikkeling van jonge kinderen. De resultaten tonen aan dat de mate van overeenkomst van de ingevulde vragenlijsten van ouders en professionals aanzienlijk was (72-100 % overeenkomst). Tussen de beoordeling van ouders en de beoordeling van een professional met behulp van een observatielijst kan dus een goede samenhang bestaan. Vergelijkbare resultaten komen naar voren bij onderzoek van Mutlu, Kara & Gunel (2011), waarin werd gekeken naar de overeenstemming tussen ouders en professionals bij de beoordeling van de grove motoriek door middel van een algemeen classificatiesysteem. Daarin werd een sterke samenhang ($r = .97$) gevonden tussen de beoordeling van ouders en professionals. (Hoekstra, van der Kaai, 2011).

Nochtans blijkt uit zeer recent onderzoek een lage overeenstemming te zijn tussen de ASQ-3 (vragenlijst voor ouders) en de Bayley-III (diagnostisch instrument) voor Nederlandse kinderen (Steenis, Verhoeven, Hessen, & Van Baar, 2015). Volgens Jager (2015) worden er grote verschillen opgemerkt tussen ouders met een hoog en een laag opleidingsniveau.

Voorwaarden waaraan een observatielijst moet voldoen

Volgens Wouters, Van Zaalen & Bruijning, (2015) moet het te observeren gedrag van tevoren duidelijk gedefinieerd worden. Ouders en logopedisten beantwoorden alleen vragen over recent waarneembaar gedrag. Betrouwbaarheid en validiteit moeten voldoende hoog zijn. Volgens Jager (2015) moet de observatielijst door zowel de ouders als door de logopedist afgenomen worden. Logopedisten garanderen een hogere mate in interbeoordelaarsbetrouwbaarheid. Bovendien is een getrainde professional een vereiste om de ontwikkeling van jonge kinderen op een adequate manier te kunnen beoordelen (Gollenberg et al., 2009). De cognitieve mogelijkheden en de taal- en leesvaardigheid van ouders kunnen de validiteit en betrouwbaarheid van de observatielijsten negatief beïnvloeden (Walker et al, 2011).

Er wordt bij voorkeur gewerkt met gestandaardiseerde observatielijsten. Alle

ouders en logopedisten scoren dezelfde te observeren gedragingen. Het observatie-instrument wordt opgebouwd uit herkenningsvragen en niet uit herinneringsvragen. Die herkenningsvragen worden opgesteld op basis van wetenschappelijk onderzoek en de ervaring van experts.

Volgens Cocquyt (2010) is het belangrijk om observatievragen te stellen die meten wat de observatielijst beoogt te meten. De effecten van de ouderbegeleiding moeten aan de hand van de observatielijst duidelijk in kaart gebracht worden. Ook is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen de observatielijst voor ouders en de observatielijst voor logopedisten. De observatielijst voor logopedisten moet vakterminologie bevatten. Daarentegen de vragen voor de observatielijst voor ouders moeten duidelijk en helder geformuleerd worden. De observatielijst moet ingevuld worden door ouders met uiteenlopende opleidingsniveaus. Het taalgebruik moet aangepast worden aan het niveau van de ouders.

Probleemstelling

Wordt de effectiviteit van het ouderbegeleidingsprogramma bewezen door het opstellen van een observatie-instrument voor ouders en kinderen?

Er zijn weinig *evidence based* ouderbegeleidingsprogramma's voorhanden. Vanuit de VVL is er een ouderbegeleidingsprogramma, 'Hand in Hand', uitgewerkt om aan die noodzaak te voldoen. Logopedisten stellen zich nu de vraag of het ouderbegeleidingsprogramma 'Hand in Hand' effectief en *evidence based* is. Heeft het ouderbegeleidingsprogramma invloed op het taalaanbod van de ouders, de taaloutput van het kind en de ouder-kind-interacties? Een observatielijst kan antwoorden bieden op die bedenkingen. Het communicatief gedrag van de ouders en van het kind dient minstens tweemaal beoordeeld te worden, namelijk voor en na het volgen van de ouderbegeleiding. Op die manier worden de effecten van de ouderbegeleiding verhelderd. Duiken er veranderingen op na de ouderbegeleiding? De observatielijst moet worden ingevuld door iemand die het kind heel goed kent. Met andere woorden ouders zijn de geschikte kandidaten. Maar ook leerkrachten,

logopedisten, grootouders,... kunnen in aanmerking komen.

Het wenselijk beantwoorden van een observatielijst is een valkuil waarmee ouders geconfronteerd kunnen worden. Volgens Balcaen (2010) willen respondenten zich van hun beste kant laten zien. Ze beantwoorden vragen zoals het publiek dat van hen verwacht. Logopedisten moeten daar rekening mee houden in de verdere beoordeling. Ouders bevinden zich nog vaak in een ontkenningfase en zijn zich niet bewust van het probleem. Om het sociaal wenselijk gedrag tegen te gaan, worden er twee vragenlijsten uitgewerkt: een lijst voor ouders en een lijst voor logopedisten. Nadat de vragenlijsten worden ingevuld, worden de resultaten vergeleken en conclusies getrokken. Die resultaten en conclusies worden dan uitvoerig besproken tijdens de ouderbegeleiding.

Met deze observatielijst wordt gewenst het taalaanbod van de ouders kritisch te evalueren. Logopedisten kunnen nagaan of het ouderbegeleidingsprogramma 'Hand in hand' effectief en *evidence based* is (Cocquyt & Zink, 2010). De effecten van de ouderbegeleiding worden verhelderd. Daarom is dit bachelorproefproject belangrijk voor de taalontwikkeling en zelfontplooiing van kleuters met een TOS. Wanneer het ouderbegeleidingsprogramma 'Hand in hand' effectief en *evidence based* blijkt te zijn, kunnen logopedisten 'Hand in hand' inzetten tijdens ouderbegeleidingssessies. Het maatschappelijk belang is participatiegericht. Kleuters met een TOS moeten kunnen deelnemen aan het sociale leven. Communicatieve zelfredzaamheid van het kind wordt nagestreefd.

Methode

Voor het opstellen van de observatielijsten werden de Lijsten voor Evaluatie van Pragmatische Vaardigheden (Cocquyt, Zink, 2010) uitgediept. De structuur en opbouw van de vragenlijsten werd bestudeerd. De inhoud van de vragen is gebaseerd op het ouderbegeleidingsprogramma 'Hand in hand'. Het gaat om gedragsindicatoren die aan bod kunnen komen tijdens de ouderbegeleiding. De vragen kennen een vaste structuur en worden beantwoord op basis van een Likertschaal. Er werd gekozen voor een 4-puntenschaal. Met die 4-puntenschaal wordt dan nagegaan of de

gedragingen al dan niet aanwezig zijn bij de ouders en/of kinderen. Er werden twee observatielijsten opgesteld, één voor ouders en één voor logopedisten. Op basis van de aangeduide antwoorden kan van beide observatielijsten een kwalitatieve analyse uitgewerkt worden. De resultaten van de logopedist en de resultaten van de ouders kunnen dan achteraf vergeleken en beschreven worden.

Een waardevol observatie-instrument ontwikkelen, vraagt veel tijd. De observatielijsten zouden twee keer worden afgenomen, zowel voor als na de ouderbegeleiding. Daarom was het belangrijk om stil te staan bij wat er precies gemeten moet worden. Welke vragen moeten gesteld worden om te meten, wat het instrument beoogt te meten. De observatielijst wenst het effect van de ouderbegeleiding op het taalaanbod van de ouders en op de interactiestijl van de ouders te meten. De vragen moeten helder en duidelijk geformuleerd worden.

Aanvankelijk werden 85 vragen opgesteld volgens de opbouw van het ouderbegeleidingsprogramma 'Hand in hand'. Op basis van de feedback van promotoren werden vragen toegevoegd, geschrapt, verplaatst of anders geformuleerd. Uiteindelijk werden de observatielijsten herleid naar 35 vragen gestructureerd volgens de volgende thema's: kennis over taalontwikkeling en TOS, het taalaanbod van de ouders, Interactie- en communicatiestijl (de FLOW-principes) en TOS in een meertalige context. Eerst kreeg de observatielijst voor logopedisten vorm. Nadien werd die observatielijst aangepast aan het niveau van de ouders. Het taalgebruik moest vereenvoudigd worden.

Nadien werden de observatielijsten digitaal doorgestuurd naar twee experts, Mw. Bega Van De Walle en Mw. Mie Cocquyt voor een kritische beoordeling. Van De Walle is medeauteur van het ouderbegeleiding-programma 'Hand in hand'. Daarom was het evident om haar te betrekken bij dit bachelorproefproject. Cocquyt heeft heel wat expertise op vlak van ouderbegeleiding en videofeedback. Zij begeleidt voornamelijk ouders van kinderen met schisis. Zij is zeer vertrouwd met de 'Hanan'-principes. Er werd een beoordelingsformulier opgesteld om de twee lijsten op een efficiënte manier te

evalueren. Ook daar werd gekozen voor een 4-puntenschaal. Op basis van de beoordeling van experts werden de observatielijsten nog één maal aangepast.

Resultaten

Beoordeling observatielijst logopedisten – Van De Walle Begga

Volgens Van De Walle voldoet de observatielijst eerder wel aan de eisen om de kennis van ouders over taalontwikkeling en een TOS te evalueren. De observatielijst voldoet helemaal aan de eisen om het taalaanbod van de ouders te evalueren. De effecten van ouderbegeleiding op het taalaanbod van de ouders kunnen aan de hand van deze observatielijst gemeten worden. Van De Walle vindt dat de observatielijst voldoet aan de voorwaarden om de interactiestijl van ouders te evalueren. Op basis van deze vragenlijst kan zeker een ouderbegeleiding opgestart worden. De meeste vragen worden duidelijk en helder geformuleerd. Ze zou meer concrete voorbeelden formuleren bij vraag twee en vier. De observatielijst voor logopedisten is eerder wel aangepast aan het niveau van logopedisten. De Likertschaal is voldoende duidelijk. Naar haar mening zijn er geen aspecten die nog moeten opgenomen worden in de observatielijst.

Beoordeling observatielijst ouders – Van De Walle Begga

Volgens Van De Walle B. voldoet de observatielijst voor ouders helemaal aan de eisen om de kennis van ouders over taalontwikkeling en een TOS te evalueren. Daarnaast voldoet de observatielijst helemaal aan de voorwaarden om het taalaanbod van de ouders te beoordelen. De effecten van ouderbegeleiding zouden aan de hand van deze observatielijst kunnen gemeten worden. De observatielijst voldoet helemaal aan de eisen om de interactiestijl van de ouders te evalueren. Op basis van deze observatielijst kan zeker een ouderbegeleiding opgestart worden. De vragen zijn duidelijk geformuleerd en aangepast aan het niveau van de ouders. Het taalgebruik werd vereenvoudigd. Bij vraag zes wenst Van De Walle meer voorbeelden. Ook zou de terminologie ‘verbaal’ en ‘non-verbaal’ moeten uitgelegd worden. Vraag veertien mag meer geconcretiseerd worden; een foutieve uitspraak

of een foutieve woord- of zinsformulering. Ook vraag zevenentwintig eist meer voorbeelden. De gebruikte Likertschaal is zeer duidelijk. Van De Walle zou geen verdere aspecten toevoegen aan de observatielijst. De observatielijst meet wat hij beoogd te meten.

Mondeling overleg met Cocquyt

Tijdens het mondeling overleg met expert Cocquyt kwamen heel andere conclusies naar boven. Ze gaf vrijwel meteen aan dat ze het moeilijk vond om de observatielijsten te beoordelen omdat ze het ouderbegeleidingsprogramma ‘Hand in hand’ niet kent. Volgens haar werd de observatielijst voor ouders onvoldoende aangepast aan het niveau van de ouders. Ook denkt ze dat de ouders de observatielijsten wenselijk zouden invullen. Daardoor meet de observatielijst niet wat hij beoogt te meten. Het luik rond kennis van ouders over de taalontwikkeling en een TOS zou op een andere manier bevraagd kunnen worden. Ze zou het gebruik van stellingen vermijden, eerder in de vorm van een test met ‘multiple choice’. Op die manier zouden de effecten van de ouderbegeleiding efficiënter gemeten worden. De lijst voor logopedisten daarentegen kan wel op de oorspronkelijke manier afgenomen worden. Zij bezitten de nodige ‘knowhow’ en expertise.

Discussie

De bevindingen van Van De Walle werden na akkoord van de promotoren verwerkt in de observatielijst voor ouders. De vakterminologie in vraag zes en zeventwintig werd verklaard. De termen ‘verbaal’ en ‘non-verbaal’ werden verduidelijkt en toegelicht. Die termen zijn voor ouders met een laag opleidingsniveau mogelijk moeilijk te begrijpen. Daarnaast vroeg vraag veertien om verheldering. Ook daar werd een aanpassing toegevoegd. De opmerkingen op de observatielijst voor logopedisten leken minder relevant. De vraag naar bijkomende voorbeelden bij vraag twee en vier zijn niet noodzakelijk omdat logopedisten voldoende ‘knowhow’ en expertise hebben om de vragen te interpreteren en te beantwoorden. Volgens Van De Walle voldoet de observatielijst aan de voorwaarden om de interactiestijl en het taalaanbod van ouders te beoordelen. Het doel van de observatielijst was om de effecten van de ouderbegeleiding op het taalaanbod en de interactiestijl van ouders te meten. Daaruit kan

geconcludeerd worden dat het doel volgens Van De Walle bereikt werd.

Cocquyt daarentegen vindt dat de kennis van de taalontwikkeling van ouders met deze observatielijst niet beoordeeld kan worden. Ouders zouden de observatielijst niet naar behoren kunnen invullen. Zo zouden ze de taalvaardigheden van hun kind hoger inschatten. Ouders verkeren vaak in een ontkenningfase. Ze erkennen de TOS van hun kind niet of onvoldoende. Die vaststellingen komen niet overeen met de resultaten uit de onderzoeken van Saigal, Rosenbaum, Stoskopf, Hoult, Furlong, Feeny (2005) en Mutlu, Kara en Gunel (2011). Zij toonden aan dat tussen de beoordeling van ouders en de beoordeling van een professional met behulp van een observatielijst weinig verschillen bestaan. Het onderzoek van Steenis, Verhoeven, Hessen, & Van Baar (2015) bewijst dan weer een lage overeenstemming tussen de ASQ-3 (vragenlijst voor ouders: psychosociale ontwikkeling van het kind) en de Bayley-III (testinstrument om een ontwikkelingsachterstand te diagnosticeren) voor Nederlandse kinderen. In dat onderzoek werd de betrouwbaarheid van de ouders vergeleken met die van professionals voor het stellen van een diagnose. Een diagnose stellen, moet gebeuren door een ervaren professional. De ouders die de observatielijst voor Hand in hand invullen, werden reeds geconfronteerd met de diagnose (TOS) van hun kind. De observatielijsten worden gebruikt om de effecten van ouderbegeleiding op het taalaanbod en de interactiestijl van ouders te meten. Dat zijn heel andere doeleinden dan in voorgaand onderzoek. De observatielijst voor logopedisten voldoet wel aan de voorwaarden om het taalaanbod en de interactiestijl van ouders te evalueren.

Volgens Jager (2015) speelt het opleidingsniveau van ouders een zeer grote rol bij het invullen van een observatielijst. Er

worden grote verschillen opgemerkt tussen ouders met een hoog en een laag opleidingsniveau. De cognitieve ontwikkeling en de lees- en taalvaardigheid zijn belangrijke factoren.

Het is belangrijk om aan te halen dat Van De Walle medeauteur is van het ouderbegeleidingsprogramma 'Hand in hand'. Zij kent het programma en kon daardoor de observatielijsten efficiënter beoordelen. Zij kent zowel het doel van het programma als het doel van de observatielijsten. Daarentegen Cocquyt heeft geen ervaringen met het programma. Zij kwam nooit eerder in aanraking met 'Hand in hand'.

Besluit

Er kan geconcludeerd worden dat de observatielijst voor logopedisten voldoet aan de voorwaarden om het taalaanbod en de interactiestijl van ouders te evalueren. Op basis van die observatielijst kunnen de effecten van de ouderbegeleiding ('Hand in hand') op het taalaanbod en de interactiestijl van ouders gemeten worden. De interbeoordelingsbetrouwbaarheid van logopedisten is hoger dan die van ouders. De professionals doen beroep op hun ervaring en expertise. Het opleidingsniveau van ouders is bepalend voor het meten van de effecten van de ouderbegeleiding aan de hand van een observatielijst. Wanneer de effecten van het ouderbegeleidingsprogramma 'Hand in hand' op het taalaanbod en de interactiestijl van ouders positief blijken te zijn, kan het programma ingezet worden tijdens ouderbegeleidingssessies. Daardoor kunnen de ouder-kind-interacties versterkt worden. Een aangepast taalaanbod en een aangepaste interactiestijl van de ouders stimuleren de taalontwikkeling van het kind. De taaloutput van het kind zal toenemen.

Referenties

- Balcaen, T. (2010). *Het effect van kleur op het beantwoorden van een vragenlijst. Verschillen in antwoordpatronen.* (Masterscriptie) geraadpleegd via https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/459/739/RUG01-001459739_2011_0001_AC.pdf.
- Boey, R. (2015). *Ouders als medewerkers in stottertherapie voor hun kind: Individuele ouderbegeleiding en ouderprogramma in groep.* VVL
- Burger, E., van de Wetering, M. & van Weerdenburg, M. (2012). *Kinderen met specifieke taalstoornissen (be)handelen en begeleiden in zorg en onderwijs.* Leuven: Acco.
- Cocquyt, M. & Zink, I. (2010). *Lijsten voor evaluatie van pragmatische vaardigheden.* Destelbergen: SIG.
- Gerrits, E., Beers, M., Bruinsma, G & Singer, I. (2017). *Handboek voor taalontwikkelingsstoornissen.* AH Bussum: Coutinho.
- Herreman, I. & Heylen, W. (2019). *Taalmaatjes: Ouderbegeleiding bij kleuters met spraak- en taalproblemen.* Destelbergen: SIG.
- Hoekstra, R., van der Kaai, I.E.C. (2011). *Beoordelen ouders en professionals het ontwikkelingsniveau van jonge kinderen overeenkomstig?*(Masterscriptie) geraadpleegd via <file:///C:/Users/PC001/Downloads/Masterthesis%20%20Hoekstra,%20R-0441465%20en%20Kaai,%20IEC%20van%20der-3325997.pdf>
- Hoste, E., Verheijden-Lels, D., Deliaert, J. (2016). *Taalstimulering en ouderbetrokkenheid "TOLK voor taalontwikkeling!" in Vlaanderen.* VVL
- Jager, H. (2015). *Zijn er verschillen in het beoordelen van het ontwikkelingsniveau van een kind door een professional en door een ouder en hangt dit verschil samen met het opleidingsniveau van ouders?*(Masterscriptie) geraadpleegd via [file:///C:/Users/PC001/Downloads/Masterthesis%20Jager,%20HA-4251989%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/PC001/Downloads/Masterthesis%20Jager,%20HA-4251989%20(4).pdf)
- Jellema, P. (2019). *Mogelijke oorzaken van een taalontwikkelingsstoornis (TOS).* Rotterdam: Koninklijke Auris Groep.
- Lanting, C.I., de Wolff, M.S., Wiefferink, K. & Uilenburg, N. (2018). *JGZ-Richtlijn taalontwikkeling.* NCJ
- McCormack, J., McLeod, S., Harrison, L.J. & McAllister, L. (2010). The impact of speech impairment in early childhood. Investigating parents' and speech-language pathologists' perspectives using the ICF-CY. *Journal of communication disorders*, 43(5), 378-396.
- Pepper, J., Weitzman, E., (2009). *Praten doe je met z'n tweeën.* Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Remmerswaal, P. & de Gouw, A. (2017). *Snap jij die ouders? Basisboek professioneel werken met ouders.* Amsterdam: SWP.
- van den Dungen, L. & den Boon, N. (2001). *Beginnende communicatie: Therapieprogramma voor communicatieve functies in de preverbale en vroegverbale fase.* Amsterdam: Pearson.
- Verheijden-Lels, D., Hoste, E., Scheper, A. (2013): Taalstimulering van jonge kinderen een vergelijking tussen de methoden TOLK en Hanen. *Logopedie*: 85: pp. 26-33.
- Wauters, L., Dirks, E. & Hoek-Vos, J. (2015). *Interactief voorlezen met dove en slechthorende peuters.* VHZ artikelen.
- Wouters, E., Van Zaalén, Y., Bruijning, J. (2015). *Praktijkgericht onderzoek in de (para)medische zorg.* Bussum: uitgeverij Coutinho.

Bijlagen

Beoordelingsformulier - Van De Walle Begga

Observatielijst Hand in hand voor logopedisten

Voldoet de vragenlijst aan de eisen om de kennis over taalontwikkeling en taalontwikkelingsstoornissen van ouders te evalueren?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Voldoet de vragenlijst aan de eisen om het taalaanbod van ouders te evalueren?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Voldoet de vragenlijst aan de eisen om de interactiestijl van ouders te evalueren?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Kan op basis van deze vragenlijst een ouderbegeleiding opgestart worden?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Zijn de vragen duidelijk geformuleerd?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Indien helemaal niet of eerder niet → Welke vragen?

[Vraag 2 en 4 \(meer concrete voorbeelden formuleren\)](#)

Is de vragenlijst voor logopedisten aangepast aan het niveau van logopedisten?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Indien helemaal niet of eerder niet → Welke vragen?

[Vraag 2 en 4 \(meer concrete voorbeelden formuleren\)](#)

Is de gebruikte Likert-schaal voldoende duidelijk?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Denkt u dat er aspecten zijn die we nog dienen op te nemen?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Indien eerder wel of helemaal → Welke aspecten?

Beoordelingsformulier - Van De Walle Begga

Observatielijst Hand in hand voor ouders

Voldoet de vragenlijst aan de eisen om de kennis over taalontwikkeling en taalontwikkelingsstoornissen van ouders te evalueren?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Voldoet de vragenlijst aan de eisen om het taalaanbod van ouders te evalueren?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Voldoet de vragenlijst aan de eisen om de interactiestijl van ouders te evalueren?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Kan op basis van deze vragenlijst een ouderbegeleiding opgestart worden?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Zijn de vragen duidelijk geformuleerd?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Indien helemaal niet of eerder niet → Welke vragen?

Vraag 6: meer voorbeelden + uitleg terminologie 'verbaal-non-verbaal' of andere bewoording

Vraag 14: meer concretiseren (nazeggen foutieve uitspraak, woord- of zinsformulering?)

Vraag 27: meer voorbeelden + uitleg terminologie 'verbaal-non-verbaal' of andere bewoording

Is de vragenlijst voor ouders aangepast aan het niveau van de ouders?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Indien niet → Welke vragen niet?

Zelfde opmerkingen vorige vraag

Is de gebruikte Likert-schaal voldoende duidelijk?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Denkt u dat er aspecten zijn die we nog dienen op te nemen?

Helemaal niet	Eerder niet	Eerder wel	Helemaal
---------------	-------------	------------	----------

Indien eerder wel of helemaal → Welke aspecten?

Observatielijst Hand in hand voor logopedisten

Aangepast aan de opmerkingen van Van De Walle

Kennis over taalontwikkeling / TOS

- 1) Kennen de ouders de verschillende mijlpalen binnen de normale taalontwikkeling?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

- 2) Herkennen de ouders stimulerende en belemmerende factoren die een invloed hebben op de taalontwikkeling van hun kind?

Voorbeelden van stimulerende en belemmerende factoren: motorische vaardigheden, gehoor, mentale capaciteiten, temperament, taalaanbod van de directe omgeving, meertaligheid, cultuur, erfelijkheid, opleidingsniveau van de ouders,...

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

- 3) Herkennen de ouders de gestoorde taalkenmerken van hun kind?

Voorbeelden van gestoorde taalkenmerken: niet begrijpen van talige boodschappen, beperkte woordenschat, grammaticale fouten, communicatieve intenties niet kunnen uitdrukken, moeite met verhaalopbouw,...

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

- 4) Herkennen de ouders de activiteiten waarbij hun kind hinder ondervindt in het dagelijks leven?

Activiteiten in functie van communicatieve zelfredzaamheid: communiceren met leeftijdsgenoten, zich verstaanbaar uitdrukken tegen ouders, juffen en meesters, spelactiviteiten, ...

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

- 5) Zijn de ouders zich bewust van de gevolgen die een TOS heeft op de andere ontwikkelingsdomeinen van hun kind?

Ontwikkelingsdomeinen: motorische, cognitieve, emotionele en sociale ontwikkeling

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

- 6) Zijn de ouders zich bewust van de gevolgen die een TOS heeft op het gezinsleven?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

7) Herkennen en benoemen de ouders de talenten van hun kind?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

8) Stimuleren de ouders de zelfstandigheid en zelfredzaamheid van hun kind?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

Het taalaanbod

9) Begeleiden en versterken de ouders hun woorden met gebaren en mimiek?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

10) Passen de ouders hun spreektempo aan aan het spreektempo van hun kind tijdens de interactiemomenten?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

11) Reageren de ouders op wat hun kind probeert te zeggen door de betekenis van de communicatieve uitingen te vertalen?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

12) Gebruiken de ouders woorden die aansluiten bij de leefwereld en het talig niveau van hun kind?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

13) Helpen de ouders hun kind met het uitbreiden van zijn/haar woordenschat door belangrijke woorden in een zin te benadrukken?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

14) Helpen de ouders hun kind met het uitbreiden van zijn/haar woordenschat door moeilijke woorden uit te leggen?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

15) Begeleiden de ouders hun eigen handelingen en acties met taal?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

16) Proberen de ouders de taal van hun kind uit te breiden door te praten over het verleden en de toekomst?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

17) Produceren de ouders eenvoudige, korte zinnen tijdens de interactiemomenten met hun kind?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

18) Stellen de ouders open vragen aan hun kind om taal uit te lokken?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

19) Vertellen de ouders eigen gebeurtenissen, belevingen en/ of ervaringen aan hun kind?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

20) Lezen de ouders minstens 5 maal per week een verhaal voor aan hun kind?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

21) Passen de ouders hun taalgebruik tijdens het voorlezen aan aan het taalniveau van hun kind?

levendige intonatie, aangepast leestempo, sterke gelaatsuitdrukkingen,...

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

Interactie- en communicatiestijl (de FLOW-principes)

22) Maken de ouders contact met hun kind door oogcontact te maken tijdens spelsituaties, verzorgmomenten, eetgelegenheden,...

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

23) Herkennen de ouders de interesses van hun kind tijdens spelsituaties en educatieve momenten zoals bv. voorlezen?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

24) Volgen (verbaal of non-verbaal) de ouders de interesses en het initiatief van hun kind tijdens spelsituaties?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

25) Kijken de ouders naar wat hun kind doet tijdens spelsituaties, verzorgmomenten, eetsituaties, huiswerkbegeleiding,...?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

26) Luisteren de ouders naar wat hun kind probeert te zeggen tijdens spelsituaties, verzorgmomenten, eetgelegenheden, huiswerkbegeleiding, ...?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

27) Wachten de ouders op reactie van hun kind tijdens spelsituaties, verzorgmomenten, eetgelegenheden, huiswerkbegeleiding,...?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

28) Zijn de ouders zich bewust van hun eigen interactiestijl?

Interactiestijlen van ouders: de ouder die zelf veel vertelt en het gesprek stuurt, de ouder die te veel vragen stelt, de ouder die zijn/haar kind telkens probeert te helpen, de ouder die weinig tijd heeft voor zijn/haar kind, de ouder die inspeelt op de interesses van zijn/haar kind,...

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

29) Houden de ouders rekening met de interactiestijl van hun kind tijdens spelsituaties, verzorgmomenten, eetgelegenheden,...?

Interactiestijlen van kinderen: het kind dat contact wil maken en initiatief neemt, het kind dat zelf weinig interacties start maar reageert op het initiatief van de ouders, het kind dat weinig reageert op de interactiepogingen van anderen, ...

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

30) Merk ik wederkerigheid op in de communicatie tussen de ouders en hun kind tijdens interactiemomenten?

Wederkerigheid: beurt nemen en beurt geven

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

TOS in een meertalige context

31) Spreken de ouders met hun kind zijn/haar moedertaal?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

32) Bieden de ouders een gestructureerd taalaanbod aan?

Spreekt elke ouder consequent zijn/haar eigen moedertaal met het kind? Worden de talen gemengd aangeboden? Welke taal spreken de ouders onderling?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

33) Wordt de eigenheid van de cultuur behouden?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

34) Vertoont het kind dezelfde TOS-kenmerken in de moedertaal en in de tweede taal?

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

35) Hebben cultuurgebonden factoren een invloed op de interacties?

Voorbeelden van cultuurgebonden factoren: het kind neemt initiatief, ouders volgen het kind, oogcontact, interesses

Helemaal niet aanwezig	Enigszins aanwezig	Aanwezig	Sterk aanwezig
-------------------------------	---------------------------	-----------------	-----------------------

Observatielijst Hand in hand voor ouders

Aangepast aan de opmerkingen van Van De Walle

Kennis over taalontwikkeling / TOS

- 1) Ik weet wanneer kinderen hun eerste echte woorden uitspreken binnen de normale taalontwikkeling.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

- 2) Ik weet wanneer kinderen in zinnen van 2 tot 3 woorden spreken.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

- 3) Ik weet dat goed horen belangrijk is om vlot te leren spreken.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

- 4) Mijn kind gebruikt woorden die aansluiten bij zijn/haar leeftijd.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

- 5) Leerkrachten en grootouders begrijpen mijn kind goed.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

- 6) Mijn kind maakt contact met leeftijdsgenoten.

Dit kan zowel verbaal als non-verbaal via o.a. glimlachen, oogcontact, samen spelen/praten,...

Verbaal: mondeling; het gebruik van woorden

Non-verbaal: lichaamstaal, zonder woorden, gebaren, mimiek,...

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

- 7) De TOS heeft invloed op de sociale en emotionele ontwikkeling van mijn kind.

Voorbeelden: angst, laag zelfbeeld, schaamte, afsluiten van leeftijdsgenoten, pesten

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

8) De TOS van mijn kind heeft gevolgen op ons gezinsleven.

Voorbeelden: spanningen tussen de ouders, hechting, ouder-kindrelatie, contact met broers en zussen,...

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

9) Ik herken en benoem de talenten van mijn kind.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

10) Ik laat mijn kind dingen zelfstandig uitvoeren.

Voorbeelden: alleen eten, alleen drinken, alleen aankleden, alleen met speelgoed spelen, ...

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

Het taalaanbod

11) Ik gebruik gebaren en gezichtsuitdrukkingen om boodschappen aan mijn kind over te brengen.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

12) Ik pas mijn spreektempo aan aan dat van mijn kind.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

13) Ik begrijp wat mijn kind zegt.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

14) Ik herhaal wat mijn kind zegt wanneer mijn kind mij iets probeert te zeggen.
(zodat mijn kind zich begrepen voelt)

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

15) Ik gebruik woorden die aansluiten bij het taalniveau van mijn kind.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

16) Ik benadruk de belangrijke woorden in een zin.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

17) Ik leg de moeilijke woorden in een zin uit aan mijn kind.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

18) Ik praat samen met mijn kind over het verleden en de toekomst.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

19) Ik gebruik eenvoudige, korte zinnen wanneer ik praat met mijn kind.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

20) Ik stel open vragen aan mijn kind.

Een open vraag is een vraag waarop je antwoordt met meer dan alleen 'ja' of 'neen'

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

21) Ik vertel eigen gebeurtenissen, belevingen en ervaringen aan mijn kind.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

22) Ik vertel aan mijn kind welke acties en handelingen ik uitvoer.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

23) Ik lees minstens 5 maal per week een verhaal voor aan mijn kind.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

24) Ik lees het verhaal op een levendige manier voor aan mijn kind, dat wil zeggen met veel intonatie.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

Interactie- en communicatiestijl (de FLOW-principes)

25) Ik maak oogcontact met mijn kind tijdens spelsituaties, verzorgmomenten, eetgelegenheden,....

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

26) Ik herken de interesses van mijn kind tijdens spelsituaties en educatieve momenten zoals bv. voorlezen.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

27) Ik volg (verbaal of non-verbaal) de interesses van mijn kind tijdens spelsituaties.

Verbaal: mondeling; het gebruik van woorden

Non-verbaal: lichaamstaal, zonder woorden, gebaren, mimiek,...

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

28) Ik kijk naar wat mijn kind doet tijdens spelsituaties, verzorgmomenten, eetsituaties, huiswerkbegeleiding,....

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

29) Ik luister naar wat mijn kind probeert te zeggen tijdens spelsituaties, verzorgmomenten, eetgelegenheden, huiswerkbegeleiding,...

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

30) Ik wacht op reactie van mijn kind tijdens spelsituaties, verzorgmomenten, eetgelegenheden, huiswerkbegeleiding,...

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

30) Ik ben me bewust van mijn eigen manier van communiceren.

Communicatiestijlen van ouders: de ouder die zelf veel vertelt en het gesprek stuurt, de ouder die te veel vragen stelt, de ouder die zijn/haar kind telkens probeert te helpen, de ouder die weinig tijd heeft voor zijn/haar kind, de ouder die inspeelt op de interesses van zijn/haar kind,...

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

31) Ik hou rekening met de manier van communiceren van mijn kind tijdens spelsituaties, verzorgmomenten, eetgelegenheden,...

Communicatiestijlen van kinderen: het kind dat contact wil maken en initiatief neemt, het kind dat zelf weinig interacties start maar reageert op het initiatief van de ouders, het kind dat weinig reageert op de interactiepogingen van anderen, ...

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

32) Mijn kind en ik zijn ongeveer even vaak aan het woord tijdens interactiemomenten.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

TOS in een meertalige context

33) Ik spreek consequent met mijn kind zijn/haar moedertaal.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

34) Ik spreek met mijn partner een andere taal dan de moedertaal van het kind.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

35) De eigenheid van onze cultuur word behouden.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

36) Mijn kind vertoont dezelfde TOS-kenmerken in de moedertaal en in de tweede taal.

Helemaal niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder wel akkoord	Helemaal akkoord
------------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------

